

Educația religioasă în lumina relațiilor bisericești ortodoxe interstatale

The Religious Education in the light of interstatal Orthodox Churches
Relations

Victor-Ovidiu CÎRCEIE, Emilia-Sanda CÎRCEIE
Vatra-Dornei, Romania

Abstract: *Religious education becomes important in the field of education by virtue, the one of ethical rules and values and by the transcendence that promotes, stating that religion towards the moral proposes a set of normative prescriptions that originate in the plane of transcendence, of divinity. Thus, the origin of the religious phenomenon is no longer the man in his capacity as the initiator of the rules, but the divinity which, through revelation, gives certain initiates the general data and frameworks for human existence. Interstate relations, just like those inter-human, are based on mutual trust and respect. As the state institution, the Church has over time a balance and binder shall at the same time between states and their fellow citizens. Through its representatives, the Orthodox Church is noted as a promoter of ethical and moral values.*

Keywords: *religion, morals, Orthodox Church, education, transcendence.*

Introducere

Idealul educației religioase, la fel ca și idealurile celorlalte dimensiuni ale educației, reprezintă o construcție abstractă cu un nivel maxim de generalitate, spre a cărui atingere omul tinde pe parcursul întregii sale existențe. Idealul educației religioase exprimă astfel necesitatea descoperirii graduale de către subiectul uman a esenței sale divine și apropierii progresive pe această cale de divinitate. În acest context, educația religioasă, în calitatea sa de dimensiune a fenomenului educațional, devine în mare măsură echivalentă cu recuperarea din om a esenței sale divine. Înțelegând ca salvare spirituală a ființei umane, educația în general și educația religioasă în special, se plasează astfel sub imperiul unor necesități cu valoare atemporală și absolută. Distanțarea majoră între morală și religie este reprezentată de faptul că dacă valorile și principiile morale sunt variabile, contextuale, relativ flexibile și recunoscute ca fiind dependente de cultura și condițiile social-istorice în care acestea au luat naștere, valorile și prescripțiile religioase sunt absolute, atemporale, imuabile și presupuse a fi perene și în același timp universal valabile.¹ Educația morală are loc după un proces de interiorizare a principiilor, normelor și valorilor morale, conștiința morală fiind declanșatorul comportamentelor dezirabile. În consecință, modelarea morală a personalității umane este rezultatul intercondiționărilor procesale dintre

¹ Cristian Stan, *Teoria educației. Actualitate și perspective*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2021.

„The Religious Education in the light of interstatal Orthodox Churches Relations,”
Astra Salvensis, IX (2021), no. 18, p. 97-109.

determinarea socială, reprezentată de social, cerințele morale și autodeterminarea personală, reprezentată de factori interni, subiectivi.²

Relațiile existente între valorile promovate de educația morală și valorile educației religioase nu se suprapun, ci sunt mai degrabă complementare. Eficiența valorificării educației religioase pentru a consolida morala și moralitatea tinerelor generații depinde în mare măsură de capacitatea cadrelor didactice de a concepe activități educaționale care să combine valorile și principiile etice cu cele de natură religioasă.³

Pentru a aborda diferitele provocări ale societății din zilele noastre, este necesar ca educația să fie orientată nu către eliminarea nediscriminatorie și abuzivă a ideilor pedagogice ale modernității, ci spre transformarea și adaptarea lor la particularitățile și caracteristicile pe care societatea postmodernă le cere. Situată în sfera schimbărilor tehnologice, societatea și sistemul educațional încearcă să facă față presiunilor din interiorul și din afara sistemului și să facă față nevoii de schimbare. Societățile democratice, bazate pe respect și sprijin reciproc, umanism și justiție socială, necesită dezvoltarea unor politici educaționale care ar putea duce la construirea unei culturi de valori universale, inclusiv: adevărul, dreptatea, iubirea.⁴

Formarea conștiinței și comportamentului religios necesită din partea educației religioase întreprinderea unor eforturi instructiv-formative specifice de durată, atent articulate din punct de vedere logic și psihopedagogic.

Axa valorii intelectuale, culturale, morale și civice a fiecărui individ educabil este o construcție dezirabilă care se conturează, de-a lungul dezvoltării ontogenetice, începând cu primul mediu educațional reprezentat de familie și continuând prin formele/instituțiile specifice (școală, biserică). Tendințele umaniste-democratice subliniază nevoia de modele și practici educaționale care promovează valori etice și morale (adevăr, justiție, altruism) împreună cu atitudini și comportamente socio-emoționale (empatie, asertivitate și consens).⁵

² Ion Albușescu, *Moral and education*, Cluj-Napoca, Eikon Publishing House, 2008. Cf. Iuliu-Marius Morariu “Eastern Orthodox Churches and Ecumenism according to the Holy Pan-Orthodox Council of Crete (2016)”, in: *HTS Teologiese Studies / Theological Studies* 74:4, (2018), p. 3.

³ Adriana Denisa Manea, „Influences of religious education on the formation moral consciousness of students,” in *Jurnal Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 149 (2014), p. 518-523; Iuliu-Marius Morariu, “The new Ukrainian Autocephalous Church and its image in the ecumenical space”, *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 76 (3), a6012, 2020, p. 2.

⁴ Adriana Denisa Manea, „Educational values within the scope of the technological revolution,” in *Astra Salvensis*, 7 (2019), no. 14, p. 31-37.

⁵ Adriana Denisa Manea, „Features of educational activities in the contemporary society,” in *Astra Salvensis*, 6 (2018), no. 12, p. 255-260. Iuliu-Marius Morariu, “The social thought of the

Educația religioasă din zilele noastre, deși păstrează în continuare ca finalitate ultimă mântuirea în calitatea sa de act eliberator, contribuie prin conținutul său nu doar la apropierea omului de religie și credință ci și a bisericii de existența și problemele cotidiene ale omului și societății. Avem în vedere în acest context faptul că educația religioasă vizează unificarea sub largă cupolă a credinței și transcendentului a valorilor și principiilor morale, estetice, religioase, sociale și culturale, urmărind astfel armonizarea globală a existenței umane și implicit o mai bună integrare a individului în viața comunității din care acesta face parte.

1. Premisele legăturilor mitropolitului Varlaam cu Bisericile Ortodoxe din Kiev și Rusia

Pentru reliefarea legăturilor Mitropolitului Moldovei, Varlaam Moțoc, cu bisericile ortodoxe din Kiev și Moscova este absolut necesar să fie conturat profilul cultural al situației religioase contemporane. Implicațiile luptelor interconfesionale, între ortodocși pe de o parte și romano-catolici și protestanți pe de altă parte, l-au impus pe arena de luptă ca pe cel mai mare doctrinar și apologet, în domeniul Teologiei încât pe drept a fost supranumit de către Macarie, Mitropolitul Moscovei, istoricul bisericii ruse, „Părintele Teologiei ortodoxe moderne”.

Relațiile lui Petru Movilă, de adâncă prietenie cu Patriarhul Constantinopolului, Chiril Lucaris, a căruia memorie a căutat s-o apere împotriva celor ce-l acuzau de criptocalvinism⁶, dragostea lui pentru biserica părinților, fraților și unchilor lui care au domnit peste Moldova și Țara Românească, strânsa afecțiune pentru Mitropoliții Varlaam și Teofil, toate acestea au făcut ca lumina cărții să se răspândească prin tiparnițele de la Câmpulung, Govora și Iași, tiparnițe date prin grija lui Petru Movilă. „Varlaam Motoc, Mitropolitul Moldovei, n-a fost din os domnesc, ci a plecat la călugărie dintr-o familie de țărani din ținutul Vrancei. Călăuzit de porunca evanghelică care spune: De voiești să fi desăvârșit, mergi, vinde-ți averile tale și le dă săracilor și vei avea comoară în cer și, vino, de-mi urmează mie (Matei XIX, 21), el a luat calea monahismului, după ce și-a împărțit moștenirea de la părinți nepoților de la cei doi frați ai săi “care nu se ridicară nici odată la mărire». Dacă Varlaam n-ar fi fost înzestrat cu alese însușiri sufletești, el ar fi rămas în anonimatul în care s-au pierdut și numele fraților săi. Înclinația lui spre studiu l-a îndreptat spre mănăstire, unde, pe vremea lui, putea să-și realizeze această dorință arzătoare. Secu era o ctitorie nouă, a lui

Orthodox Church reflected in the documents of the Holy Pan-Orthodox Council of Crete (2016),” in HTS Theologiese Studies/Theological Studies, LXXV (2019), no. 4, p. 4.

⁶ Pr. Scarlat Porcescu, „Locul Mitropolitului Varlaam în Biserica Ortodoxa și în viața culturală a poporului român”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 10-12 (1957), p. 843.

„The Religious Education in the light of interstatal Orthodox Churches Relations,”
Astra Salvensis, IX (2021), no. 18, p. 97-109.

Nistor Ureche, prețuită de Mitropolitul Anastasie Crimca, neîntrecutul miniaturist și caligraf de pergamente”⁷. În anul 1610, Varlaam ajunge egumen al Secului, deci în conducerea administrativă, luând parte ca delegat al soborului să stingă unele neînțelegeri de hotărnicie între mănăstirea Secu și cea a Neamțului³. Factura lui sufletească însă îl atrăgea către alte probleme duhovnicești, și de aceea el poposește, cu răgaz, pe lucrarea ascetică *Leastvița* lui Ion Scărarul pe care o traduce⁴. Treptele ascetice recomandate în această carte, și poate și recomandarea Mitropolitului Crimca, l-au făcut cunoscut voievodului Miron Barnovschi, domnitorul Moldovei, care și 1-a ales de duhovnic.

Cunoscător al limbii grecești și al celei slavone, lui Varlaam i-a fost ușor să se afirme ca un cărturar al vremii, încât i s-au putut încredința misiuni cu caracter diplomatic și cultural. Domnitorul Miron Barnovschi (Bârnoveau) făcea parte din familia Movileștilor și acest fapt îi ținea mintea trează, că are un neam apropiat exilat în Polonia care acum, la urcarea lui pe tron, 1627, se afla pelerin la Lavra Pecerska din Kiev. Acest bărbat era Petru Movilă, care în același an (1627) se făcuse călugăr, renunțând definitiv la tronul Moldovei. „Interesul lui Miron Barnovschi pentru treburile bisericesti pleca din firea lui cucernică. El ridicase din temelie o serie de biserici iar pe altele le renovase. S-a îngrijit ca starea morală a cinului monahal să-și recapete curăția ca pe vremea Sfântului Vasile cel Măre, stabilind prin reforma sa înlăturarea abuzurilor și dezmațului. Denaturarea vieții monahale o aduce, în primul rând, belșugul și îmbuibarea. De aceea Miron Barnovschi, cu episcopii săi, hotărăște, în anii 1626 și 1627, printre altele, ca monahul să nu aibă nici un soi de avere “nici cal, nice stup, nice altu dobitoc, nimica, nice arături, nice din afară, nice din lontru în mănăstire»”⁸.

Prin aceste măsuri se încerca restaurarea vieții de obște și înlăturarea vieții de sine. Varlaam, ca cel ce avea însărcinări administrative la Secu, trebuie să fi avut părtașie, măcar lăturalnică, la această reformă, ținându-se seamă că el era duhovnicul domnitorului. N. Iorga⁹ susține că legăturile dintre Miron Barnovschi și Petru Movilă ar fi fost strânse din anul 1621 prin intermediul lui Varlaam, arhimandritul. În acel an, Varlaam s-ar fi dus la Kiev să-i comunice lui Petru Movilă despre o minune întâmplată la Sucevița,

⁷ Z. M. Augustin Pop, „Viață Mitropolitului Varlaam al Moldovei”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 10-12, (1957), p. 743-744.

⁸ Scarlat Porcescu, Locul mitropolitului Varlaam în Biserica Ortodoxă și în viața culturală a poporului român, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XXXIII (1957), nr. 10-12, p. 841-861; Oreste Trafali, „Chiesa Ortodoxa e riforma nei secoli XVI e XVII,” estrato da *Religio*, XI (1935), pp. 1-38.

⁹ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, București, 1929, p. 306; Ion Dianu, „Mitropolitul Varlaam ctitor de scriere și de carte românească,” în *Glusul Bisericii*, XL (1981), nr. 1-2, p. 90

cu moaștele Sfântului Ioan cel Nou, când racla s-ar fi îngreuiat și nu s-a lăsat mutată de teama cazacilor care amenințau cetatea. E greu de primit o astfel de opinie, deoarece Petru nu era la Kiev, ci făcea parte din oștirea hatmanului Hotkievici. După lupta de la Hotin (1621) Petru Movilă știa, din constatările proprii, că armatele căzăcești nu putuseră să treacă râul Suceava din pricina puhoaielor. Acest fapt Petru îl apreciașe ca o minune dumnezeiască. De ce minunea se întâmplase la Sucevița și nu la Suceava, unde se aflau moaștele, marele istoric N. Iorga nu ne spune. Se pare că este la mijloc o confuzie după cum se va vedea din misiunea pe care Varlaam o îndeplinește la Kiev în 1629, când Petru era arhimandrit și conducătorul Lavrei Pecerska.

Misiunile cu caracter diplomatic și cultural întreprinse de Varlaam în spațiul kievean

Prima misiune la Kiev din 1628

Prima misiune a lui Varlaam, ca împuternicit al lui Miron Barnovschi pe lângă Petru Movilă, la Kiev, și la Țarul Mihail Feodorovici, la Moscova a avut loc în anul 1628.

Această misiune urmărea două obiective. Varlaam ducea lui Petru Movilă un Octoih, în manuscris, de la mănăstirea Neamț, pe care Petru probabil că îl ceruse, și care avea să apară în tiparnița de la Kiev în 1630. Cu acest prilej Arhimandritul Varlaam ducea lui Petru veste despre Miron Barnovschi, ruda sa, și avea să se întoarcă cu alte vești ce interesau pe voievod, în convorbirile particulare Varlaam va fi luat vorba și despre minunea întâmplată la Suceava, în 1621, cu moaștele Sfântului Ioan cel Nou. În același timp avea să primească scrisori de recomandare de la Petru Movilă către Țarul Mihail și către Patriarhul Moscovei, ca astfel să i se poată ușura misiunea ce o avea de îndeplinit la Moscova.

Al doilea obiectiv urmărit de misiunea moldoveană era ca “să vadă ochii» țarului, să-i capete bunăvoința ca să poată comanda la pictorii moscoviți, vestiți în arta iconografiei, câteva icoane pentru bisericile ridicate de Miron Barnovschi: Dragomirna, cu hramul Sfintei Treimi, Bârnova pe moșia lui Barnovschi lângă Iași, cu hramul Sfântul Gheorghe și Sfântul Ioan cel Nou și din Iași cu hramul Adormirea Maicii Domnului”. Pentru a căpăta bunăvoința țarului și a-i arata prețuirea deosebită, Miron Barnovschi îi trimite în dar, moaștele Sfântului Iacov din Persia și alte obiecte de preț “ce s-au aflat în palatul nostru».

“Că noi, spune Miron Barnovschi în scrisoarea către Țarul Mihail Feodorovici fiind în Hristos Dumnezeu, ținând credința noastră ortodoxă și aceasta păstrând-o întreagă și ne..., urmând părinților noștri de demult și străbunilor și celor drept credincioși, care au fost în țara noastră a Moldovei,

luptători ai adevăratei ortodoxii, prea luminații Domni, care în semnul dreptei lor credințe în Hristos Dumnezeu au umplut toată țara Moldovei cu prea frumoase mănăstiri și cu cinstite hramuri măritoare de Dumnezeu, de la, care prin nespusele sorți ale lui Dumnezeu a venit și la noi în țara Moldovei, unde am primit tronul patriei mele spre a fi țiitorul sceptrului domnesc și oblăduitor. În acestea urmând și noi Domnilor de demult care au fost înaintea noastră, vieții lor binecredincioase în Dumnezeu, cu binecuvântarea și ajutorul lui Dumnezeu am zidit cinstita mănăstire numită Dragomirna și în ea am clădit biserică de piatră în numele sfintei și de viață făcătoarei Treimi. Pe urmă încă alte două mănăstiri de piatră, le-am zidit din temelie, una în numele Adormirii prea Sfintei, cinstitei și prea binecuvântatei fecioare Măria, iar cealaltă în numele sfântului marelui mucenic Gheorghie și al lui Ioan cel Nou, care zace în țara noastră a Moldovei.

Văzând noi credința ortodoxă împodobită pretutindeni cu prea frumoase icoane din împărăția ta, și apărarea tuturor bisericilor lui Dumnezeu am îndrăznit și am trimis la bineiubitoarea ta împărăție pentru cinstitele și prea frumoasele icoane, ca să împlinești osârdia și dorința noastră și să fie și numele împărăției voastre ortodoxe înscris în pomelnicul acestor sfinte biserici ale noastre, în sfântul jertfelnic spre a se aminti binefacerea împărăției voastre; și cu bună voirea Tatălui și cu lucrarea Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, a Treimii mai înainte fiind și neîmpărțită luminând și strălucind, trimitem împărăției tale aceste cinstite și sfinte moaște ale sfântului mucenic Iacov din Persia, care le trimit împărăteștii tale bine iubiri spre apărare și biruință asupra dușmanilor și altele ce s-au aflat în palatul nostru, prin Arhimandritul nostru Varlaam, 67 și prin sluga noastră credincioasă Pavel Medelniceru cu oamenii săi. Pe ei i-am trimis cu această solie și rugare a noastră la împărăția ta cea mare”¹⁰.

Delegația moldovenească condusă de Arhimandritul Varlaam se compunea din trei monahi: chelarul Teodosie, călugărul Teofan, ierodiaconul Pavel; din cinci mireni, din care doi dregători: medelnicerul Petru a lui Ștefan Ureche și cămărașul Hristofor Larionov; din trei boieri: Teodor Ignatiev, Niculae Eustratiev și Paladie Ponovitoi. Această solie avea ceata de servitori necesară îngrijirii cailor și vehiculelor. Din Kiev, Petru Movilă le dăduse și un tâlmaci¹¹.

¹⁰ Textul Scrisorii lui Miron Barnovschi către Țarul Mihail Feodorovici este preluat din Pr. Constantin Nonea, „Legăturile Mitropolitului Varlaam cu Bisericile Ortodoxe din Kiev și Moscova,” în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 10-12 (1957), p. 810.

¹¹ Dragomir, Silviu. „Contribuții la relațiile Bisericii Române cu Rusia în veacul al XVII-lea,” în *Analele Academiei Române, secția istorică* II (1912), p. 123.

Ca scrisori de recomandare către Țarul Mihail și către Patriarhul Filaret, solia avea cu sine: o scrisoare către țar de la Miron Barnovschi, o scrisoare către patriarh tot de la Miron Barnovschi, o scrisoare de la Mitropolitul Iov Borețchi către țar (care desigur o căpătase prin intervenția lui Petru Movilă), o scrisoare către Patriarh de la Mitropolitul Moldovei Anastasie Crimca, o scrisoare către Țar și Patriarh, de la Petru Movilă, conducătorul Lavrei Pecersca; o scrisoare către logofătul Efrim Telepnev din partea lui Miron Barnovschi. Din mulțimea scrisorilor de recomandare, cum și din greutatea persoanelor ce le semnau, se vede ce importanță mare se dădea soliei ca ea să-și ajungă scopul¹².

Delegația a plecat de la Suceava în ziua de 13 decembrie 1628, și după ce a trecut prin Kiev de unde s-a înarmat cu scrisori și tălmaci a ajuns la Putivlia, locul unde a trebuit să-și spună scopul vizitei, la Moscova. Cneazul de la Putivlia a înștiințat pe țar, prin biroul ambasadurilor din Moscova, despre solia din Moldova și despre însărcinarea ce o avea, propunând să fie primită. Procedeu acesta se aplica tuturor misiunilor străine, urmărindu-se de a opri posibilitatea de spionaj¹³. Țarul a acceptat să primească solia, care a ajuns la Moscova în februarie 1629. Aici a fost supusă unui nou interogator la biroul ambasadurilor, după care i s-a fixat primirea la țar în ziua de 4 martie¹⁴.

Varlaam a prezentat țarului scrisorile de recomandare și darurile din partea lui Miron Barnovschi. La rândul său, țarul a miluit cu daruri pe membrii delegației cu obiecte, după rangul fiecăruia. I s-a permis lui Varlaam să trateze cu pictorii moscoviți angajarea icoanelor. Cum Varlaam dorea să se întoarcă în țara cu icoanele comandate, iar lucrul acestora cerea mai mult timp, el a trebuit să elibereze pe ceilalți tovarăși spre casă, în ziua de 21 aprilie, el rămânând cu ierodiaconul Petru și cu doi servitori să aștepte în Moscova până ce pictorii îi vor fi executat comanda. De oarece Varlaam nuși luase bani suficienți, el intervenise la cneazul de la Putivlia să permită venirea la Moscova a unor împuțerniciți moldoveni, care îi aduceau bani pentru trebuințele ce le avea de îndeplinit: cumpărarea de icoane și alte obiecte¹⁵.

Pictorii moscoviți care au angajat lucrarea icoanelor erau Isidor Pospeev și Bojen Naprudnăi¹⁶. Indicațiile asupra compoziției iconografice au fost date de Varlaam, după un model văzut și indicat de dânsul. Pictorii au executat modelul întocmai, dar când să predea lucrarea lui Varlaam,

¹² Pr. Constantin Nonea, *Legăturile Mitropolitului Varlaam cu Bisericele Ortodoxe din Kiev și Moscova*, p. 810.

¹³ *Ibidem*, p. 811.

¹⁴ *Ibidem*, p. 812.

¹⁵ Z. M. Augustin Pop, „Viață Mitropolitului Varlaam al Moldovei”, p. 756-757.

¹⁶ Z. M. Augustin Pop, „Viață Mitropolitului Varlaam al Moldovei”, p. 756-757.

„The Religious Education in the light of interstatal Orthodox Churches Relations,”
Astra Salvensis, IX (2021), no. 18, p. 97-109.

Patriarhul Filaret, care avea altă părere despre iconografie, s-a opus. El a găsit că ținuta era necuviincioasă. Varlaam, deși a plătit costul comenzii, a lăsat icoanele la Moscova și a plecat spre casă la 29 decembrie 1629, după un an de la plecarea lui de la Suceava. Deocamdată misiunea lui nu-și ajungea scopul. Se întorsese acasă cu mâinile goale, cu bani cheltuiți și cu atâta timp pierdut în zadar. Singura lui consolare era că văzuse lucruri interesante la Moscova”¹⁷.

În țară, în lipsa lui, se schimbaseră multe lucruri. Miron Barnovschi nu mai era pe tronul Moldovei și nici Anastasie Crimca pe scaunul mitropolitan. Arhimandritul Varlaam nu mai avea cui să dea socoteală de nereușita misiunii lui. Cei care îi încredințaseră scrisori de recomandare nu mai aveau nici o putere la cârmuirea țării. Icoanele totuși aveau să fie reclamate de la Moscova, mai târziu, tot de Varlaam, dar cu mijlocirea Domnitorului Vasile Lupu.

La 23 septembrie 1632, Varlaam este hirotonit arhiereu, și ridicat pe scaunul mitropolitan al Moldovei, rupând tradiția succesiunii ce se practicase până atunci. „Valoarea lui personală depășea cu mult pe ierarhii aflați în scaune la Rădăuți, Huși și Roman. Cuvântul de salutare i-a fost ținut de vestitul teolog grec Meletie Sirigul, marele dascăl al patriarhiei de Constantinopol,, dușman al calvinismului și al lui Chiril Lucaris. De la pășirea pe treptele scaunului mitropolitan, Varlaam era înconjurat și prețuit de bărbați cu renume în întreaga ortodoxie”¹⁸.

Urcându-se pe tronul Moldovei Vasile Lupu, „domnitor cu pretenții de basileu bizantin”¹⁹, problema relațiilor cu Kievul și Moscova căpăta o perspectivă mai largă. Varlaam amintește lui Vasile Lupu de icoanele comandate și plătite dar rămase la Moscova, de pe vremea lui Miron Barnovschi. Cum Vasile Lupu avea nevoie de meșter în arta iconografică pentru bisericile ridicate de el, reluă problema icoanelor, reclamându-le de la țară.

A doua misiune la Moscova din 1636

În anul 1636, el trimite o delegație la Moscova, în frunte cu Paladie Ponovitoi, care fusese și în prima delegație condusă de Varlaam. În

¹⁷ Pr. Constantin Nonea, *Legăturile Mitropolitului Varlaam cu Bisericile Ortodoxe din Kiev și Moscova*, p. 811.

¹⁸ Pr. Nicolae Șerbănescu, „La trei sute de ani de la moartea Mitropolitului Varlaam al Moldovei”, în *Biserica Ortodoxa Română*, 1957 (10), p. 1020.

¹⁹ Nicolae Iorga, „Vasile Lupu, ca urmatore al imparatilor de Rasarit in tutelarea Patriarhiei de Constantinopol si a Bisericii Ortodoxe”, în *Analele Academiei Române*, XXXVI (1913-1914) p. 217. Pr. Constantin Nonea, *Legăturile Mitropolitului Varlaam cu Bisericile Ortodoxe din Kiev și Moscova*, p. 221.

scrisoarea de recomandare dată de Vasile Lupu către țar, domnitorul Moldovei spune printre altele: “Noi care suntem în Hristos Dumnezeu binecredincioși Vasile Vodă, cu mila lui Dumnezeu Domnul țării moldovenești, ne închinăm prea marei Voastre împărății și facem totodată cunoscut Majestății Voastre, căci suntem siliți de Dumnezeu a trimite pe boierii noștri la Majestatea Voastră... Căci au rămas acolo în Moscova, în împărăția Voastră, două icoane de la arhimandritul lui Vodă Bârnovschi, ce a fost mai înainte de noi Domnul acestei țări, una a sfinților mucenici Gheorghe și Ioan cel Nou jur împrejur cu martiriul lor, cealaltă a sfinților mucenici Procopie și Mercur, asemenea “jitiile» lor împrejur, care au fost făcute și pictate la demîndul împărăției Voastre de zugravul Nazarie și plata i s-a dat toată în mână și fiindcă nu le-am putut aduce, au rămas acolo în mâinile lui Nazarie; poruncește, Țarule, a se da acele icoane boierilor noștri, să le aducă la noi»²⁰.

Pe lângă cei doi zugravi amintiți în misiunea lui Varlaam apare un al treilea, Nazarie, la care rămăsese icoanele. Delegația, după ce îndeplinește tot protocolul la Putivlia și Moscova, este primită de țar, care dă dispoziție să se cerceteze afacerea în litigiu, cu icoanele. Zugravii sunt chemați la biroul ambasadurilor, recunoscând că au icoanele în posesia lor. Patriarhul Filaret chemă și el pe pictorul Nazarie, căruia îi ceru socoteală, de felul nepotrivit în care executase lucrarea, deoarece pictase pe sfinți șezând pe scaune. Pictorul i-a explicat că așa i-a pretins Varlaam, care a văzut o icoană a Sfântul Dumitru din Tesalonic, în catedrala Maicii Domnului, impunându-o ca model. Vina nu o purta pictorul, ci gustul artistic al lui Varlaam. Atunci Patriarhul Filaret s-a învoit să dea icoanele, așa cum erau ele pictate. Au intervenit însă alte persoane influente, care l-au determinat pe țar să nu permită ca aceste icoane să fie trimise în Moldova. Motivul era hotărâtor. Deși indicațiile compoziției au fost date de Varlaam, deci îl priveau pe el, totuși “acum la porunca noastră, spune țarul, li s-a spus solilor tăi, că icoanele nu se pot trimite cu ei, fiind pictate necviincios», Solia întorcându-se și de data asta fără icoane²¹. Ar fi fost interesant, dacă se permitea aducerea lor în țară, să se fi putut constata ce gust artistic a avut Varlaam în materie de artă iconografică.

Moscova era prea atrăgătoare din punct de vedere al măștrilor în arta plastică, ca să nu fie din nou solicitată pentru satisfacerea simțului artistic de astă dată al lui Vasile Lupu. O nouă solie condusă tot de Paladie Ponovitoi, în 1637, duce țarului o scrisoare din partea Mitropolitului Varlaam, în care el nu mai amintește de icoanele în litigiu, ci roagă pe țar să-l

²⁰ Pr. Constantin Nonea, *Legăturile Mitropolitului Varlaam cu Bisericile Ortodoxe din Kiev și Moscova*, p. 812. 70

²¹ *Ibidem*, p. 813.

ajute cu bani, să poată tipări, pe limba românească, cartea Sfântului Calist “Cuvântările la sfânta Evanghelie, ca s-o citească preoții în biserică spre învățatură românilor credincioși”²².

Textul îl avea gata tradus, îi lipseau banii deoarece de haraciul datorat turcilor nu erau scutiți “nici preoții nici vlădicii». De data asta Varlaam nu se mai interesa de icoane, ci de tipărituri ba încă să le scoată în limba română, plan gândit pentru viitoare opere „Carte românească de învățatură” și „Răspuns la Catehismul calvinesc”²³. De acum înainte cu problemele de iconografie se va interesa însuși Domnitorul Vasile Lupu, care va apela la țarul Moscovei să-i trimită meșteri buni pentru pictarea - bisericii Trei Ierarhi, cum și pentru primirea de meșteri moldoveni, la Moscova, unde aceștia aveau să picteze catapeteasma bisericii și icoana răstignirii „după obiceiul nostru bisericesc”²⁴.

Misiunile trimise de Vasile Lupu reușesc să capete bunăvoința țarului, care trimite pe cei mai renumiți pictori moscoviți să execute pictura murală de la Trei Ierarhi. Cei dintâi pictori au fost Sidor Pospeev și Iacob Gavrilov, la care s-au adăugat, mai târziu, Deico Iacovlev și Proka Nichitin. Așa de frumos au fost executate picturile la Trei Ierarhi, de către acești pictori, încât Paul de Alep, cronicarul Patriarhului Macarie putea să afirme “că nici în Moldova, nici în Țara Românească, nici în țara Cazacilor nu mai exista o biserică ce i s-ar putea asemana, atât în ce privește picturile, cât și în ce privește frumusețea arhitectonică, încât uimește mintea de mirare”²⁵.

Legăturile personale ale Mitropolitului Varlaam cu Țarul Mihail Feodorovici nu au fost întrerupte. Litigiul cu icoanele se stinsese de la sine, mai ales că vina o purta însuși Mitropolitul. Țarul îl răsplătise cu daruri, care poate întrecuseră, în valoare, costul icoanelor. Moscova fiind un mare oraș, bogat în mărfuri de tot felul, era natural să fie căutat de cei ce-l vizitaseră altădată.

Țarul Mihail se arată ca un mare protector tuturor acelor ce-i cereau sprijinul. Dărnicia lui era copleșitoare. Varlaam cunoștea firea țarului. De aceea el apeleză la sprijinul țarului, odată pentru un nepot al său Lupu Grigorie și a doua oară pentru nefericitul Iorest, Mitropolitul Ardealului, alungat din scaun din pricina opunerii lui la calvinizarea preoților ortodocși²⁶. „Intervenția pentru Lupul Grigorie era de fapt o intervenție pentru interesele

²² *Ibidem*.

²³ Pr. Paul Mihail, „Circulația Cazaniei Mitropolitului Varlaam în Biserica Românească”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1957 (10-12), p. 822.

²⁴ Pr. Constantin Nonea, *Legăturile Mitropolitului Varlaam cu Bisericile Ortodoxe din Kiev și Moscova*, p. 817. 71

²⁵ Pr. Scarlat Porcescu, „Locul Mitropolitului Varlaam în Biserica Ortodoxă și în viața culturală a poporului român”, p. 860.

²⁶ Z. M. Augustin Pop, „Viața Mitropolitului Varlaam al Moldovei”, p. 743.

personale ale Mitropolitului. Dânsul avea trebuință de unele lucruri ce nu se găseau în țară, dar la Moscova el le văzuse. Nepotul său era însărcinat să meargă să le cumpere. De aceea el cerea autorizația țarului Mihail la 24 octombrie 1644, în felul următor: “Între cei mulți și nenumărați, care se refugiază cu o astfel de bunătate la prealuminata stăpânire a împărăției Voastre este (unul) și acest nepot al nostru cu numele Lupu Grigorie, trimis de smerenia noastră pentru lucrurile noastre de lipsă în singur stăpâna împărăției Voastre mari să cumpere acelea pe care noi nu le găsim. De aceea mă închin cu această rugare și aduc mulțumită împărăției Voastre mari și pentru această aștern rugare, să aibă voie susnumitul nostru nepot Lupu al lui Grigorie a ne cumpăra lucrurile de lipsă din țara ta mare împărătească, și a se întoarce fără de întârziere”²⁷.

Cu urcarea pe tronul Moldovei a lui Vasile Lupu, „fire mândră, ambițioasă și cu o sensibilitate artistică rar întâlnită”²⁸, personalitatea lui Varlaam trece pe planul al doilea, punându-se în slujba domnitorului. Varlaam fusese prețuit și promovat de Movilești și prin ei el își făcuse legăturile cu Kievul și Moscova. Vasile Lupu, ca om realist, nu se poate dispensa de el în realizarea planurilor lui culturale mărețe. Vasile Lupu apare ca inițiator și realizator, dar sub aureola voievodală lucra mâna înțeleaptă a Mitropolitului Varlaam. De altfel Varlaam înțelegea să aibă acest rol de consilier în materie de cultură bisericească, dat fiind că Vasile Lupul era volițional, încât “nul încăpea Moldova ca pre un om cu hirea înaltă și împărătească mai mult decât domnească», după cum spune cronicarul Miron Costin²⁹. Varlaam îl îndeamnă să cumpere tiparnița, prin intermediul Mitropolitului Petru Movilă, căci el cunoștea câtă putere are cartea în apărarea curăției credinții ortodoxe³⁰.

La intervenția lui Vasile Lupu, Petru Movilă îi trimite material tipografic și o misiune de patru profesori, în frunte cu Sofronie Pociaski rectorul colegiului din Kiev. Tipografia, cu caractere cirilice, era trimisă din Liov, unde Petru își avea un centru puternic de propagandă ortodoxă.

De altfel, prima carte tipărită în noua tiparniță de la Trei Ierarhi era Cazania: „Carte românească de învățătură Duminicele preste an și la praznice împărătești”. Această carte, ce se adresa preoților, apărură în 1643. A doua carte românească este „Cele Șapte Taine”. Ea apărură în 1645, după o tălmăcire a lui Eustratie Logogofătul. A treia carte, tot cu caracter religios

²⁷ Pr. Constantin Nonea, *Legăturile Mitropolitului Varlaam cu Bisericele Ortodoxe din Kiev și Moscova*, p. 818

²⁸ Ioan I. Irimia, „Personalitatea religioasă a domnitorului Vasile Lupu”, p. 580.

²⁹ Miron Costin, *Letopisețul Moldovei*, p. 124, apud D. Russo, „Varlaam al Moldovei, candidat la scaunul Patriarhiei ecumenice”, în *Studii istorice greco-române*, I (1939) p. 231.

³⁰ G. Ștrempel, *Relații româno-ruse în lumina tiparului*, București, 1956, p. 35.

„The Religious Education in the light of interstatal Orthodox Churches Relations,”
Astra Salvensis, IX (2021), no. 18, p. 97-109.

este: „Cartea care se chiamă Răspunsul împotriva catehismului calvinesc, făcută de părintele Varlaam, Mitropolitul Sucevei și Arhiereul țării Moldovei” (Iași, 1645)³¹.

Geneza acestui Răspuns este extrem de prețioasă.³² Propaganda calvină, în Ardeal, se făcea cu tipărituri în limba română. Când Varlaam este trimis să negocieze pacea între Matei Basarab și Vasile Lupu, dânsul găsește la Udriște Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab, “o cărțuție mică, în limba noastră tipărită... care o am aflat plină de otravă de moarte sufletească». Varlaam și Udriște Năsturel, ca doi cărturari de seamă, vor fi analizat Catehismul calvinesc și mijlocind adunarea, în sobor, a episcopilor din cele două țări, aceștia condamnă conținutul cărții încriminate. Mitropolitul Varlaam își ia sarcina de a răsturna ereziile calvine, cu toată armătura scripturistică cuvenită, alcătuind „Răspunsul împotriva catehismului calvinesc”. Opera aceasta este originală și aparține lui Varlaam. Ea prezintă importanță nu mai din punct de vedere apologetic, dar și al formei literare și lexicului, deoarece autorul caută ca această carte să fie înțeleasă de toată românimea³³.

Solia și-a împlinit-o Varlaam, împăcând pe cei doi domnitori, care, ca preț al păcii, au ridicat câte o biserică, Vasile Lupu restaurând din temelie biserica Stelea din Târgoviște iar Matei Basarab ridicând biserica din Soveja. Tot din timpul cât va fi tratat pacea, Varlaam a cunoscut efectul tipăriturilor lui Matei Basarab, în ce privește dreptul civil și penal, după izvoarele bizantine. “Obiceiul pământului», nu mai putea satisface cerințele unor state în plină dezvoltare. Vasile Lupu, poate la îndemnul lui Varlaam, tipări și el o „Pravilă”, cu titlul: „Carte românească de, învățătură de la pravilele împărtești și de la alte giudețe cu dizisa și cu cheltuiala lui Vasile Voevodul și Domnul Țării Moldovei den multe scripturi tălmăcită den limba ilenească pre limba românească³⁴” (1646). Pravila lui Vodă Lupu avea ca izvoare, o colecție de legiuri bizantine dar și o parte din opera lui Prosper Farinaccius, mare jurist italian, intitulată „Praxis et Theorice criminalis”, tipărită la Lion în 1616 și retipărită la Anvers în 1620. Nomocanoanele bizantine erau depășite acum prin introducerea, măcar în parte, a jurisprudenței apusene, ceea ce constituia un vădit progres³⁵.

Contribuția Mitropolitului Varlaam la lucrările sinodului din Iași, din 1642, nu pot fi stabilite, deoarece știința teologică a lui Meletie Sirigul, ca și a

³¹ Scarlat Porcescu, *Locul mitropolitului Varlaam în Biserica Ortodoxă și în viața culturală a poporului român*, p. 852.

³² Nicolae Iorga, *Vasile Lupu, ca urmas al împăraților de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopol și a Bisericii Ortodoxe*, p. 226.

³³ *Ibidem*, p. 227.

³⁴ *Ibidem*, p. 856.

delegației trimisă de Petru Movilă îl depășeau. Cum era și firesc el a stat alături de opiniile exprimate în scris de marele său protector Petru Movilă.

Concluzii

Biserica Creștin Ortodoxă a reușit să se impună ca un liant între state, acțiunile ei subsumându-se principiului autonomiei și respectării libertății individuale care concentrează însăși esența religiei creștine, care lasă credința și ființarea în spiritul creștinismului la latitudinea fiecăruia dintre oameni. Asumarea autentică a valorilor și principiilor creștinismului nu se poate realiza decât din interior, ca urmare a unei adeziuni personale voluntare. Realizarea educației religioase de tip creștin se va subordona astfel acestui principiu, urmărind nu să impună prin constrângere o anumită atitudine în raport cu divinitatea, ci să ajute elevul în realizarea unor clarificări interioare și în opțiunea liberă pentru credința în tezele, valorile și principiile pe care creștinismul le propune.

Decalogul creștin a reprezentat un cod etic și moral care a fost folosit atât pentru a menține dominația asupra anumitor categorii sociale, cât și pentru fenomenul emancipării, consolidării structurilor democratice.³⁵

³⁵ Adriana-Denisa Manea, „Patterns and moral values promoted through religious education,” in *The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences*, 58 (2019), p. 7-12.

„The Religious Education in the light of interstatal Orthodox Churches Relations,”
Astra Salvensis, IX (2021), no. 18, p. 97-109.